

آرشیو ملی یا اسناد ملی؟

◆ صفیه اکرمی*
علی سوری**

چکیده

در سراسر جهان، سازمانها و مؤسساتی تأسیس شده که وظیفه آنها جمع‌آوری، سازماندهی، نگهداری و اطلاع‌رسانی اسناد می‌باشد که آن اسناد را، افراد کشوری تولید کرده‌اند یا درباره آنان پدید آمده است. این گونه سازمانها، در کشورهای مختلف با عنوان‌های متفاوتی همچون مرکز اسناد ملی، مرکز مدارک ملی، مرکز مدارک و اسناد ملی، سازمان اسناد ملی، آرشیو ملی، سازمان آرشیو ملی و مانند اینها، خوانده می‌شوند. وظایف و اهداف تمامی این سازمانها - صرف‌نظر از کشوری که به آن تعلق دارند - یکسان است. در این مقاله، سعی خواهد شد، نخست وجوه مشترک و متمایز آرشیو و اسناد مشخص شود. آنگاه نامگذاریهای متفاوت در این زمینه بررسی گردد. سپس عنوانی درخور و گویا برای این موضوع در کشورمان پیشنهاد شود.

کلید واژه‌ها:

آرشیو / اسناد / آرشیو ملی / اسناد ملی / سند

* دانشجوی کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهراء.

** کارشناس ادبیات فارسی. al_sour1339@yahoo.com

مقدمه

سازمانهای مسئول حفظ و نگهداری اسناد، مدارک ارزشمند و پیشینه‌های با ارزش کشور خود را جمع‌آوری و حفاظت می‌کنند و در جهت اشاعه اطلاعات برگرفته از اسناد می‌کوشند. این‌گونه سازمانها، در سراسر جهان هدف یکسانی دارند و وظیفه اصلی آنها مشابه یکدیگر است و به نامهای مختلف خوانده می‌شوند.

در کشور ما نیز، دو واژه اسناد و آرشیو، براحتی به جای یکدیگر به کار می‌روند و گاهی در کنار هم دیده می‌شوند، همانند: «اداره‌کل آرشیو وزارت امور خارجه»، «مرکز آرشیو و اسناد صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران»، «سازمان اسناد ملی ایران»! حال باید بررسی کرد که عنوان اسناد ملی صحیح و برازنده است یا آرشیو ملی؟

برای جداسازی حوزه کارکردی این دو مفهوم و گزینش عنوانی سنجیده برای سازمانهای یاد شده، پژوهشی صورت گرفت. در این پژوهش، نخست معانی مختلف اسناد و آرشیو مورد بررسی قرار گرفته است. آنگاه وظایف سازمانهای مسئول و حافظ سند به طور مختصر بیان شده؛ سپس با تطبیق این دو مبحث، بهترین عنوان برای این تشکیلات سازمانی در کشور پیشنهاد گردیده است.

الف- بررسی واژه اسناد

اسناد، جمع «سند» است. سند، در لغت به معنی دلیل، رسید، قبض، مدرک، و نوشهای است که در خور استفاده یا استناد باشد. همچنین به معنای چیزی است که پشت بر آن دهنده؛ تکیه‌گاه؛ مهر و امضای قاضی؛ حکم و فرمان پادشاه؛ چک؛ دستنوشته و مکتوبی که بدان اختیار شغل یا ملکی به کسی واگذار شود؛ و نیز به معنی نوشهای آمده که قابل استناد باشد.

از دیدگاه کتابداری و اطلاع‌رسانی، سند در دو

معنای خاص و عام به کار می‌رود. در معنای خاص، متنی را گویند که برای ثبت رویداد خاصی، در یک یا چندین نسخه محدود تولید می‌شود. این‌گونه اسناد را، معمولاً در آرشیوها و بایگانیها نگه می‌دارند و در شمار انتشارات عمومی قلمداد نمی‌شوند. در مفهوم عام، هر نوع نوشتة خطی، چاپی، عکسی یا مانند اینها و هرگونه شیء مادی است که بتوان از محتوای آن اطلاعاتی به دست آورد. این نوع اسناد را، معمولاً در نسخه‌های فراوان و با شمار بسیار منتشر می‌کنند.^۱

در اینجا، به تعریفهای گوناگون سند از دیدگاههای مختلف اشاره می‌شود:

- ۱- تعریف سند در چندین واژه نامه:
 - تکیه‌گاه و آنچه پشت بد و دهنده. (لغت‌نامه دهخدا)

• آنچه قابل اعتماد باشد؛ مدرک مستند. (فرهنگ مشیری)

• نوشهایی که قابل استناد باشد. (فرهنگ معین)
• مهر و امضای قاضی؛ حکم و فرمان پادشاه، چک، دستنوشته و مکتوبی که بدان اختیار شغل و ملکی را به کسی بدهند. (فرهنگ معین)

۲- تعریف سند از دیدگاه حقوق اسلامی:
در اصطلاح فقه اسلامی، روایت هر حدیث را «سند» گویند. سند، به معنی طریق متن است و منظور از متن، متن حدیث است که آن را لفظ حدیث گویند و معنی سند به طریق متن، از آن روست تا دانسته شود که حدیث، مأخوذه از قول چه کسی است.

۳- تعریف سند از دیدگاه قانون مدنی (مادة ۱۲۸۴):

«سند، عبارت است از هر نوشهایی که در مقام دعوا یا دفاع، قابل استناد باشد.»

۴- سند در نگاه قوانین مالی ایران:
در قوانین مالی ایران، سند به صورت کلی

دیداری و شنیداری که اشخاص حقیقی یا حقوقی پدید آورده‌اند و دارای ارزش نگهداری است.»

اصطلاح «دبیزه»، از دو جزء «دب» و «ئیزه» ساخته شده و معادل Document است. جزء «دب» یا «دب» را در واژه‌های دبیر، دبیرستان و دبستان نیز می‌توان دید و عربی شده آن، واژه «دب» می‌باشد. هم‌خانواده دیگر «دب» در زبان فارسی، «دبیزش» است که برخی از پژوهشگران، آن را در حوزه

کتابداری به معنی «سننداری» به کار برده‌اند.

اصطلاح دبیزش و سننداری، معادلی است برای Documentation که در زبان انگلیسی، دست‌کم در سه معنی مرتبط با کتابداری و اطلاع رسانی به کار می‌رود:

۱. فرایند نظاممند گردآوری، سازماندهی، ذخیره‌سازی، بازیابی، و اشاعه مدارک تخصصی بویژه مدارک علمی، فنی یا حقوقی، برای تسهیل در

پژوهش یا حفاظت از سوابق سازمانی؛

۲. تشکیل مجموعه‌ای از مدارک مرتبط به یک موضوع، و به کار گیری آن در مقام جانشینی واقعیتها؛

۳. در حوزه نشر و نگارش، عمل استناد به منبع نقل قول مستقیم یا تکه برق‌گرفته، یا اندیشه‌ای که تعلق به نویسنده ندارد، و یا اطلاعات معین برای تقویت دیدگاه یا استدلالی خاص و پشتیبانی از آن، و یا اجتناب از دزدی ادبی یا نقض قانون حق مؤلف.^۴

ب- بررسی واژه آرشیو

واژه آرشیو، ریشه یونانی دارد و در بیشتر زبانهای کنونی جهان، با اندکی توفیر در تلفظ به کار می‌رود؛ به گونه‌ای که در انگلیسی archive، در فرانسه archive، در ایتالیائی archivio، در اسپانیائی archivo، در آلمانی archiv، در هلندی archief، در روسی ApxNB، در لهستانی archiwów، در مالزیائی باهاسا (مالزیائی)

تعريف نشده، بلکه برحسب مورد تعريف گردیده است. ماده ۱۶ قانون محاسبات عمومی، مکتوب ۲۱ صفر ۱۳۲۹، می‌گوید: بودجه دولت، سندي است که معاملات دخل و خرج مملکتی، برای مدت معینی در آن پيش‌بيين و ثبیت می‌گردد. مدت مذبور را سند ماليه گوييند که عبارت است از يك سال شمسی.

۵- تعريف سند از دیدگاه اصول حسابداری:

هر نوشته‌ای که ذمه شخص حقیقی یا حقوقی را - که به نحوی با سازمان طرف حساب و معامله است - مشغول یا بری نماید، یا میئن پرداخت وجهی جهت خرید کالا یا خدمات و یا حاکمی از انعقاد قرارداد یا وقوع عقدی باشد و یا از آثار ناشی از حقوق خاصی حکایت نماید، به شرط وجود اهلیت و دارا بودن امضای معجاز لازم برای رسیدن به يكى از مقاصد، سند می‌شمارند.

۶- تعريف سند در قانون سازمان اسناد ملی ایران:

کلیه اوراق، مراسلات، دفاتر، پرونده‌ها، عکسها، نقشه‌ها، کلیشه‌ها، نمودارها، فیلمها، نوارهای ضبط صوت و سایر اسنادی که در دستگاه دولت تهیه شده و یا به دستگاه دولت رسیده است و به طور مداوم یا غیرمداوم در تصرف دولت بوده و از لحاظ اداری، مالی، اقتصادی، قضائی، سیاسی، فرهنگی، علمی، فنی و تاریخی، به تشخيص سازمان اسناد ملی ایران، ارزش نگهداری دائمی داشته باشد.^۵

۷- تعريف سند از دیدگاه دانش کتابداری:

هر نوع نوشته خطی، چاپی، عکسی و یا به صورتهای دیگر، و هر شیء مادی را - که بتوان از محتوای آن اطلاعاتی به دست آورد - «دبیزه» یا «مدرک» گویند.^۶

باتوجه به معانی گوناگون سند از منظرهای مختلف، تعريف زیر را می‌توان به عنوان عمومی ترین تعريف برگزید:

«سند، عبارت است از اطلاعات مضبوط نوشداری،

اسناد ملی یا آرشیو ملی؟

از تعاریف فوق، این مفهوم استباط می‌شود که در همه جا واژه‌های «اسناد» و «آرشیو»، دو مقوله کاملاً منطبق بر هم نیستند و کاربریها و جایگاههای متفاوتی دارند. بنابراین، شایسته است این دو واژه به جای همدیگر به کار برد نشود. در واقع، آرشیو، «مجموعه‌ای از اسناد»، «مکان نگهداری اسناد» و نیز «فرایندی است که درباره اسناد به انجام می‌رسد».

آرشیوها، از اسناد ساخته شده‌اند و در حقیقت، مواد اولیه آرشیوها اسناد است که در جریان فعالیتهای سازمان یا برپایه زندگی فرد یا گروهی از افراد، تولید و جمع‌آوری می‌شوند. برای نمونه، آرشیو فردی شامل تمام نامه‌ها، یادداشت‌ها، خاطرات، عکسها و هر نوع پیشینه‌ای است که خود او فراهم آورده یا به وی مرتبط می‌باشد.

آرشیو هر سازمان، شامل انواع مختلفی از سوابق در زمینه و موضوعات مدیریتی و تجاری، یادداشت‌های اداری، صورتجلسات و مانند اینها می‌باشد.

به طور کلی، آرشیوهای شخصی، سازمانی و گروهی، دربرگیرنده سوابقی است که ارزش‌مندگاری درازمدت دارند و مربوط به آن شخص، سازمان و گروه می‌باشد.

چون آرشیو مجموعه‌ای است از اسناد و سوابق، بنابراین مجموعه‌ای از اسناد ملی را - که مربوط و متعلق به یک ملت است - می‌توان آرشیو ملی خواند. طبق تعریف آرشیو، به محل نگهداری این سوابق نیز، آرشیو ملی گفته می‌شود.

در حقیقت، آرشیو ملی، نوعی سازمان آرشیوی و دربرگیرنده مؤسسه‌ای است که حالت محلی، دولتی، فدرال، و ملی دارند. بهره‌برداری از آرشیو ملی، همگانی است. گزارشگران، نویسنده‌گان، تاریخ نگاران، دانشجویان، شجره‌نویسان، و هر کسی که جویای اطلاعاتی درباره تاریخ کشور خود می‌باشد،

arkib و در عربی «آرشیف» است.^۵

برای آرشیو نیز معانی مختلفی بیان شده است. واژه آرشیو، برگرفته از کلمه یونانی آرشیون (به معنای دفتر یا ساختمان اداری) است و در فارسی، به معنای بایگانی یا محل نگهداری اسناد، اوراق، تصاویر، پرونده‌ها، صفحات موسیقی و جز آن، آمده است. آرشیویست نیز به بایگان، ضبط و مأمور نگهداری آرشیو، تعبیر شده است.

آرشیو در اصطلاح، به مجموعه سوابقی گفته می‌شود که خود، حاصل فعالیتهای روزمره و مستمر دیوانهای سابق و ادارات کنونی است و معمولاً شامل نوشته‌ها و اسنادی نظیر شرح وظایف، دستورها، خط‌مشیها، تشکیلات، فعالیتهای اجرائی، و نیز مسائل حقوقی، فرهنگی، اجتماعی، نظامی، و هر نوع اوراق مهم دیگر نظیر قباله‌های فروش، رقبات و پیش‌نویس مکاتبات است که به سبب ارزش دائمی آنها، در محلی به همین نام نگهداری می‌شوند.

در تعریفی دیگر، آرشیو، مجموعه سازمان یافته‌ای از سوابق، شامل نامه‌ها، کتابها، نقشه‌ها، نوارهای صوتی، محملهای دیداری و شنیداری و دیگر مواد ارزشمندی است که در جریان مسائل حقوقی یا معاملات تجاری، تولید و دریافت و به سبب دارا بودن ارزش دائمی، ثبت و ضبط و نگهداری شده‌اند.

آرشیوهای از مهم‌ترین مراکز اطلاعاتی شمرده می‌شوند که منحصراً بر اثر فعالیتهای سازمان، خانواده و یا حتی فردی واحد، پدید می‌آیند و گسترش می‌یابند و به طور خلاصه، عبارت از مجموعه‌ای از اسناد می‌باشند.^۶

افزون بر تعریفهای فوق، معنی دیگری هم از آرشیو در منابع مختلف آرشیوی دیده می‌شود. برطبق تعریف اخیر، مکان نگهداری اسناد هم آرشیو نام دارد و نیز به کلیه اموری که درباره اسناد انجام می‌شود، از گردآوری گرفته تا ارائه خدمات اسنادی به همگان، آرشیو کردن و آرشیوسازی گویند.^۷

هنگامی که واژه «اسناد» به صورت ترکیبی با یکی از واژه‌های مرکز، سازمان، اداره، مؤسسه یا با واژه‌های مشابه به کار می‌رود، به مفهوم آرشیو نزدیک‌تر می‌شود. مرکز اسناد، اداره اسناد، و سازمان اسناد، همان مفهوم آرشیو را به ذهن می‌رسانند. به جای ترکیب آرشیو ملی، می‌توان از «سازمان اسناد ملی» یا «مرکز اسناد ملی» استفاده کرد نه «اسناد ملی»! اما واژه آرشیو، بر «سازمان اسناد» و «مرکز اسناد» چربش دارد!

برخی به اشتباه واژه آرشیو را با واژه‌های مرکز یا سازمان و واژه‌های مشابه دیگر ترکیب می‌کنند و عباراتی نظیر مرکز آرشیو یا سازمان آرشیو می‌سازند؛ ولی ساخت این ترکیبها، به دلیل تکرار مفهوم «سازمان» در آنها، کاملاً اشتباه است. زیرا طبق تعریف دوم آرشیو، به سازمان یا محل نگهداری مجموعه اسناد هم آرشیو می‌گویند.

شمارکشورهایی که واژه آرشیورا به جای سازمان اسناد برگزیده‌اند، به نسبت بقیه بسیار زیادترند.^۹

در ایران، به جای واژه آرشیو، عبارت ترکیبی «سازمان اسناد» را برگزیده‌اند؛ ولی همین امر موجب شده که برخی، «آرشیو ملی» را معادل «اسناد ملی» بدانند. اما برپایه مطالب پیشگفته، معادل‌سازی سنجیده و صحیحی به نظر نمی‌رسد. نکته حائز اهمیت، این است که اگر واژه آرشیو انتخاب شود، معادل لاتین آن هم باید Archive انتخاب شود و چنانچه سازمان اسناد و یا مرکز اسناد برگزیده شود، معادل مناسب آنها را در لاتین باید به کار برد!

نتیجه‌گیری

موضوعات آرشیو و اسناد، دو مقوله جداگانه‌اند؛ از این رو، کاربردها، مفهومها و تعریفهای جدا از هم دارند. زیرا آرشیو، ظرف است و اسناد، مظروف آن. از سوئی، چون واژه آرشیو از اقبال جهانی

می‌تواند کاربر آرشیو ملی به شمار آید.^۸

آرشیوهای ملی، مسئول حفظ و نگهداری اسناد ملی و اشاعه اطلاعات درباره آنها می‌باشند. از مهم‌ترین ویژگی و وظایف این گونه سازمانها، موارد زیر را می‌توان برشمود:

۱- آرشیوهای ملی، تشکیل دهنده حافظه دولتها، ملتها و نهایتاً حافظه جهانی هستند.

۲- آرشیوهای ملی، نگهبان هویت ملتها می‌باشند. بدون شناخت و تقویت هویت ملتها، جوامع از مصونیت خارج می‌شوند و مانند فردی مستعد در برابر بیماریها، آسیب‌پذیر خواهند بود.

۳- آرشیوهای ملی، در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری صحیح براساس سوابق و شواهد تاریخی، به دولتها کمک می‌کنند و در واقع، ابزار مشورتی آنها هستند. نقش اسناد در برنامه‌ریزیهای کلان و دید بخشیدن به وزارت‌خانه‌ها و سازمانهای دولتی، بویژه در چشم‌انداز توسعه کشور و ایجاد عدالت اطلاعاتی و فراهم ساختن فرصتها برای دسترسی جامعه پژوهشگر به اطلاعات، به مثابة بانک اطلاعاتی قوی و کارآمد قلمداد می‌شود.

۴- از مهم‌ترین وظایف آرشیو ملی، برنامه‌ریزی در زمینه شناسائی، انتقال و نگهداری اسناد حائز ارزش نگهداری دائمی است؛ فعالیتی که نیازمند دقیق و وسوس افزایش جلوگیری شود و هم مانع از امحای اسناد بالارزش جلوگیری شود و هم مانع از انتقال و نگهداری اوراق زائد گردد. برای این منظور، شورای اسناد ملی، با وظيفة اساسی تشخیص اوراق زائد و صدور مجوز امحا برای آنها، در قانون پیش‌بینی شده است، تا بدین‌وسیله نظارت همه‌جانبه را بر فرایند امحای اوراق و انتقال اسناد، میسر سازد. طبق بررسیهای، به طور متوسط پنج درصد از سوابق تولید شده در مؤسسات دولتی سراسر دنیا، برای نگهداری دائم به آرشیو ملی منتقل می‌شود و مابقی آنها امحا می‌گردد.

برخوردار می باشد و در اغلب کشورها و مجامع بین المللی به یک مفهوم همگانی به کار می رود، شایسته است در کشور ما نیز، عنوان جهانگستر «آرشیو ملی» به جای ترکیب ناجامع و نافراگیر «اسناد ملی» استفاده شود.

پی‌نوشتها

- ۴- مرضیه هدایت «سنند پردازی» دایرة المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، ویراسته عباس حری (تهران: کتابخانه ملی، ۱۳۸۱)، ص ۱۰۷۶.
- ۵- آرشیو ملی یا بایگانی ملی (یادداشت سردبیر)، گنجینه اسناد، سال پانزدهم، دفتر سوم (پائیز ۱۳۸۴)، ص ۳.
- ۶- میرزا صمیعی «آرشیو» دایرة المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، ویراسته عباس حری (تهران: کتابخانه ملی، ۱۳۸۱)، ص ۱۹.
- ۷- آن پدرسون، نگهداری اسناد، ترجمه رضا مهاجر (تهران: سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۸۰)، ص ۵.
- ۸- همان.
- ۹- همان.

- ۱- افسانه تیموری خانی، «سنند»، دایرة المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، ویراسته عباس حری (تهران: کتابخانه ملی، ۱۳۸۱)، ص ۱۰۷۴.
- ۲- قانون تأسیس سازمان اسناد ملی ایران، مصوب ۱۳۴۹/۲/۱۷، تبصره ماده اول.

3-<http://www2.irib.ir/occasions/Asnad/Asnad.html>

